

ELS BEBI, ELS EDE I ELS BEL, LLINATGES SAGANTEUS

Manuel Civera i Gómez

HISTORIOGRAFIA DELS BEBI

El nom del llinatge en llatí *Baebius-i* ha arribat als nostres dies en el cognom valencià Bevià i els epigrafistes els transcriuen en català Bebi. L'antropònim està íntimament unit a la història de Sagunt perquè Tit Livi explicà que *Quintus Baebius Temphilus* i *Publius Valerius Flacus* formaven l'ambaixada romana que s'entrevistà amb Anníbal amb la finalitat de disuadir el general cartaginès perquè no atacara Saganta i, si es negava com així fou, havia de traslladar-se a Cartago per demanar al senat que els entregaren el general com a sanció per la ruptura del tractat entre Roma i Cartago.¹ La informació històrica es reforçà amb l'abundant nombre d'inscripcions sobre els Bebi que han aparegut a Sagunt, més que de qualsevol altre llinatge. El fet històric de l'ambaixada l'arreplegà Chabret a la fi del segle XIX, no així el de les inscripcions.²

Fou Géza Alföldy qui en 1977 escriví la primera prosopografia del llinatge.³ Que *Quintus Baebius Temphilus* formara part de l'ambaixada romana féu pensar als historiadors que era romà. Hübner i Simancas recelaren que podria ser saganteu; però Alföldy considerà que era una seductora hipòtesi, pràcticament impossible d'acceptar perquè el nom *Baebius* no podia derivar-se de cap nom ibèric, creia ell. Tot i això suposà que el senador romà, amic

---

¹ Livio, Tito: *Historia de Roma desde su fundación* (xxi, 6, 6), traducción y notas de José Antonio Villar Vidal. Editorial Gredos, Madrid, 1993, pp. 20 (21, 6, 8).

² Chabret, A.: *Sagunto, su historia y sus monumentos*, Tip. Suc. N. Ramírez y C^a, Barcelona 1888.

³ Alföldy, Géza: *Los baebii de Saguntum*, Servicio de Investigación Prehistórica 56, Diputación Provincial de València, 1977.

dels Escipions, establí relacions amb els saganteus i les continuà tenint després de la derrota dels cartaginesos. Subratllà aquesta possibilitat quan escriví que el fill major del senador *Gneus Baebius Tamphilus*, amb el mateix nom que el pare, fou cònsol romà l'any 182 aC i el fill menor, *M(arcus) Baebius Tamphilus*, fou pretor de la Hispania Citerior (si bé exercí a Bruttium) l'any 192 aC i fou cònsol el 181 aC.

Per a Alföldy els primers Bebi eren ciutadans romans i, no obstant això, documentà més de setanta inscripcions dels Bebi de Sagunt (sense comptar els senadors de Roma), identificà set o vuit membres familiars que foren magistrats de *Saguntum*, i creia que emparentaren amb famílies sagantees importants que no tractà en extensió i reparà que eren tan rics que erigiren estàtues i construïren el fòrum senatorial. Dedicà un apartat a la inscripció monumental del fòrum, la primera lectura publicada en què es revelà que el fòrum fou obra d'En Bebi Gèmin. Per aquell temps Francisco Beltrán Lloris també l'estudiava i poc després publicà una lectura aproximada.⁴

Abunda Alföldy en el fet que els Bebi era la *gens* més important de *Saguntum* almenys durant sis generacions i les ordenà pel membre més significatiu. A la primera pertanyé *Cneu Baebius Geminus*, el constructor del fòrum, a la segona *Marcus Baebius Sobrinus*, a la tercera *Marcus Baebius Crispus*, a la quarta *Lucius Baebius Avitus*, a la quinta *Lucius Baebius Hispanus* amic de Plini el jove, i a la sexta *Luci Baebia Fulvia*. Reparà en altres personatges, per exemple diu que de la rama dels *Cneus* els més distingits hagueren de ser *Cneus Baebius Lepidus* i els seus fills amb els noms de *Silanus* i *Iustus*. Alföldy no coneixia les llegendes monetals de la ceca Arse-Saguntum que estudiaren Llorens i Ripollés on figuren els magistrats qüestors del segle I aC: *L(ucius) Baebius* amb la llegenda Arse en iber, *Cneus Baebius Glabio aedil coloniae saguntinae*, *M(arcus) B(aebius)*, *Baebius Globulus aedil coloniae saguntinae* i *Baebius Sobrino aedil coloniae saguntinae*.⁵ De conèixer-les, no haguera dubtat tant que eren ibers, i els haguera ordenat de forma diferent.

Per a la documentació actualitzada dels Bebi és fonamental l'obra de Josep Corell on s'hi estudien les setanta-cinc inscripcions al·lusives, entre les quals es troba la lectura que rectificà l'alemany.⁶ La significació de la *gens* durant l'època romana determinà que el Grup de Cultura Clàssica l'assumeixi per denominar el seu projecte més singular, La Domus Baebia. Es

⁴ Beltrán Lloris, F.: *Epigrafía latina de Saguntum y su territorio*, Servicio de Investigación Prehistórica de la Diputación de Valencia, 1980, pp. 78-84.

⁵ Llorens, M. M. i Ripollés, P. P.: *Arse-Saguntum. Historia monetaria de la ciudad y su territorio*, "Las Inscripciones Monetales" de Javier Velaza, Bancaja, 2002.

⁶ Corell, Josep: *Inscripcions romanes del País Valencià. Saguntum i el seu territori Ia i Ib*. Universitat de València, 2002. A partir de Corell vaig recificar-la de nou en la revista *Arse* de l'any 2010.

tracta del museu taller més complet de l'estat espanyol que està obert als estudiants previ concert d'hora i on s'exposa i es treballa sobre la cultura romana: alimentació, vestimenta, epigrafia, mitologia, ciència, màgia, mosaics, jocs, etcètera.

ORIGEN IBER I SAGANTEU DELS BEBI

En tres ploms, un escrit en grec jònic i dos en iber, s'esmenten els Bebi:

1. En les excavacions realitzades a Ampúries en 1985, es recuperà un plom que està escrit a la fi del segle VI aC en grec jònic. La inscripció fou transcrita, traduïda i datada per M. Sanmartí i R. Santiago.⁷ El text recuperat és el següent:

[...] de manera que sigues a Saígantha, i si [...] / [...] amb els emporitans, i no t'embarques [...] / no menys de vint, i vi no menys de deu (¿) [...] / [...] que (ho) ha comprat el saígantheu Basped [...] / [...] (un vaixell) adequat per a la navegació costera adhuc fins [...] / [...] què és el que s'ha de fer [...] / [...] i demana a Basped que et remolque [...] / [...] preguntar si hi ha qui et pugui remolcar fins [...] / [...] el nostre. I, si n'hi hagueren dos, que envii els dos [...] / [...] però que el (responsable?) siga ell. I, si ell mateixa volgués [...] / [...] que vaja a mitges. Però, si no està (d'acord?) [...] / [...] que [...] i que em comuniqui per carta per quant [...] / [...] el més prompte que pugui [...] / i [...] (Eixes) són les meues instruccions. Salut.

Es tracta d'una carta comercial. El text no està complet, però es pot entendre una part significativa del contingut. Fou escrita per un comerciant, possiblement de Massalia, donant instruccions al seu agent comercial d'Emporion perquè portara la nau fins a Saígantha on el saígantheu Basped carregaria la nau sota la seua responsabilitat amb vi no menys de deu i (olí?) no menys de vint. Dons bé, quina ciutat és Saígantha? Qui era el saígantheu Basped? Per als traductors, atès que el text parla d'una ciutat marítima i que la veu Saígantha (segle VI aC) és tan pròxima a la Zakantha polibiana (segle II aC), consideraren que Saígantha era la Sagunt ibèrica. Que la "s" inicial i la "g" intermitja passen a representar-se "z" i "k" és fonèticament explicable, més encara tenint en compte la tendència evolutiva de l'iber cap a l'ensordiment.

Hi ha qui posa en dubte que Saígantha siga Saganta, segurament per la -í- de la primera síl·laba. Si aquest és el motiu, disposem de suficient informació sobre l'escriptura ibera per explicar la grafia. Pose un exemple a partir de la lectura de l'estela funerària que es trobà al soportal de la casa

⁷ Santiago, Rosa Araceli (1990): "En torno a los nombres de Sagunto", *Saguntum (Papeles del laboratorio de Arqueología de Valencia)*. Universitat de València, pp. 123-140.

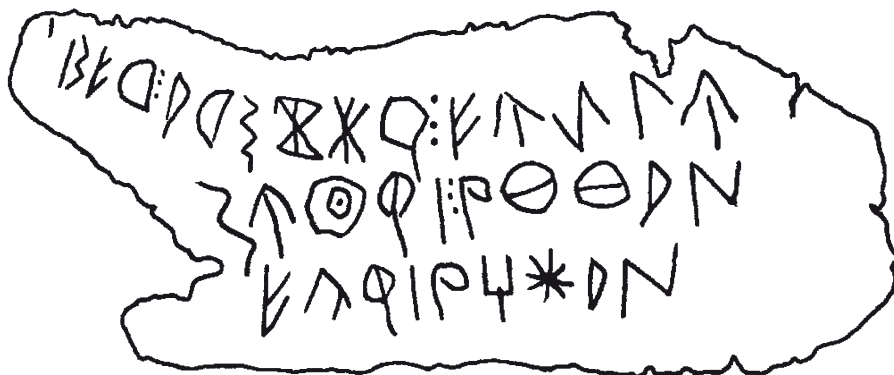
12 de la plaça Major de Sagunt.⁸ Es transcrigué: *are · take / aiunibaisea[ke] / teban · a*: La segmentació és: *Are · take · Aiuni Baisea[ke] · t'eban · a*. L'expressió *ara take* equivalia a la llatina *hic situs est* que significava “En aquest lloc està.” La *ke* correspon al pronom relatiu “que”. La resta, és un nom de dona, la dona del qüestor *Aiu Bas*, i el verb *eban* que significa “manà construir (el monument o el que siga)”. Així que podem traduir-la perfectament: “*Aiuni Baisea* que està ací, ho manà construir *A(iu Bas)*.” Adonem-nos que els ibers passaven el nom a la dona, de la mateixa manera que ho feien els medievals, d'en Folch feien na Folcha. Això ens indica que un nom masculí passava a femení afegint *-ni* (*Aiu – Aiuni*) i afegint *-ea*; però, per tal de deixar constància que la primera síl·laba era la tònica, reforçaven amb una *-i-* la *Bas* i feien *Baisea*. En els textos de Sagunt hi ha més exemples. De la mateixa manera que de *Bas* es fa *Baisea*, pense que la veu *Sag* per derivar en *Sagantha* reforçaven la primera síl·laba i pronunciaven *Saigantha*. Efectivament, *Saigantha* és *Zakantha*, nom de la ciutat de Sagunt en època ibera que els nadius havien de pronunciar i escriure Saganta.

Qui era el saganteu *Basped*? Òbviament és un nom iber adaptat a l'escriptura i la fonètica jònica. *Basped* es desglosa *Bas Pe 't*. La primera veu és *Bas*, el llinatge *Ba* és el llinatge primari més important i documentat en els textos ibers de Sagunt. A aquest llinatge pertanyien els qüestors d'Arse: *Ede Ba'n* i *Aiu Ba's*. L'acabament en “n” o “s” respon al cas, de manera que *Ede Ba'n* (*nomen* i *cognomen*) caldria traduir-lo literalment per *Ede* de *Ba* i *Aiu Ba's* (*praenomen* i *nomen*) per *Aiu* (d)els *Ba*. Amb això podem dir que *Basped* tenia de *nomen Ba*, és a dir, era de l'estirp dels *Ba*. La segona veu és *Pe* que correspondria a l'iber *Be* perquè els ibers no tenen la síl·laba “pe”. Els *Be / Bi / Biu* és un llinatge saganteu important. Com a *Be* el llegim a una ceràmica.⁹ Com a *Bi* el veiem en els qüestors d'Arse: *Ares Bi Kis*, *Biu Lakos*, en el plom dels Castellet de Bernabé, *Bi Tete*, en el de Betxí: *Bi Te'n*, etcètera. Els *Be* emparentaren amb els *Ba* i formaren el llinatge troncal dels *Babe* o *Babi*. La *'d* final correspondria a la *te ('t)* ibèrica i és el nexa que enllaça els llinatges, de manera que *Ba's Be 't* significaria literalment “el Ba de Be. De manera que *Basped* és un *Babe*, el primer *Babe* conegut de la història de Sagunt.

En conseqüència el plom d'Ampúries confirma al meu entendre que *Saigantha* és *Zakantha* (Saguntum), que *Basped* és un saganteu del llinatge troncal dels *Babe* i que la ruta de cabotatge grega en el segle VI aC enllaçava Zante, Tarent, Siracusa, Alàlia, Massàlia, Emporion i Saganta. La descoberta evidencia l'antiquíssima relació dels grecs amb Saganta i omple de contingut els arguments romans en la Segona Guerra Púnica com a hereus dels grecs.

⁸ Fletcher i Silgo (1987), referencia Sagunto 4.

⁹ Fletcher i Silgo (1987), referencia Sagunto 25.

Dibuix del plom trobat al Castellet de Bernabé. Guérin i Silgo. R.A.P., 1996.

2. L'any 1984 s'iniciaren les excavacions del Castellet de Bernabé, un poblat de l'iber ple que es troba a 15 quilòmetres al nord-oest de Llúria. En la campanya de 1995 s'excavà una habitació quadrangular de 20 metres quadrats i es trobaren dos molins i un plom amb una inscripció de lectura perfecta. Guérin i Silgo, que contextualitzaren la troballa, consideraren que es tractava d'una dependència per a tasques domèstiques i consideraren que el contingut versava sobre assumptes relacionats en les tasques de les dones iberes. Els autors transcrigueren el plom perfectament, feren les tradicionals segmentacions i no feren cap proposta de traducció.¹⁰ El text està complet i diu: *baser : arskobor' : eukilusukurba : bitetean e kar'babitiboan*. La frase, que està perfectament puntejada en iber, consta de cinc sintagmes separats per punts, si bé els dos últims estan marcats per la conjunció *e*. Els dos primers sintagmes i els dos últims són noms propis i els segmentaré escrivint en majúscula la inicial per apropar a l'ortografia actual. El segment central és el sintagma verbal. La segmentació que propose és la següent: *Ba's'er : Ars Kobo'ř : eukilu sukurba : Bi Tete'an e Kar' Babi Tibo'an*. Atés que els quatre noms es reparteixen dos a dos a les dues bandes del que considerí el nucli verbal, vaig intuir que l'acció relacionava les dues primeres persones amb les dues segones. El nucli verbal és molt llarg i vaig deduir que es tractava d'una perífrasi verbal formada per dos lexemes: *eukilu* i *sukurba*. Per apropar-me al significat del sintagma verbal vaig recórrer a un diccionari d'euskera i localitzí les formes *egile* (*ekile*) i *zuku*, pràcticament les mateixes formes iberes. Signifiquen respectivament: “agent, autor” i “derrotar”. El

¹⁰ Guérin, P. i Silgo, L.: “Inscripción ibérica sobre plomo de Castellet de Bernabé (Llúria, València)”, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, Universitat de Lleida, 1996, pp. 199-205.

verb el vaig traduir en passat per l'acabament en *-ba* amb el significat “ells van derrotar”. De manera que la traducció que proposec és: “Ba i Ares Kobo van derrotar Bi Tete i Kar Babi Tibo.” He eliminat les partícules del verb i dels noms que no afegeixen res al significat: el verb *sukur* acaba en *-ba* i s'incorpora a la forma verbal en passat, el primer antropònim acaba en ‘s (els Ba) i la *-er* o *-r* dels dos primers que considere el cas nominatiu i en els dos antropònims finals l'acabament en *-an*, que han de ser complement directe i conseqüentment han de ser els morfemes del cas acusatiu en iber.

Per als redactors del document *Kar Babi Tibo* era el personatge més important dels quatre perquè n'explicita el *praenomen*, *Kar*, el *nomen*, *Babi*, i el *cognomen*, *Tibo*. Qui era *Kar Babi Tibo*? Entenc que és *Quintus Baebius Tamphilus*. La semblança entre els noms ibers i llatins és notable, fins i tot tenen els sons de les inicials iguals: *Kar* / *Quintus*, *Babi* / *Baebius*, *Tibo* / *Tamphilus*. El *praenomen* és una veu ibera ben coneguda, *kar*, que significa “pedra o penyal”, la qual ha fossilitzat en topònims com Càrcer, Carraixet, Belcaire, Nàquera, etcètera i en cognoms com Quer, Querol i Quint. El *nomen Babi* és definitiu perquè és pràcticament la mateixa forma que el datiu de *Baebius*, *Baebii*. El cognomen *Tibo*, comença com *Tamphilus* amb T i la ph, a manca de la p en iber, sonava [b]. La identificació del personatge es corrobora també per la datació que feren els arqueòlegs del plom i del context, aproximadament de l'any 200 aC. Amb la lectura del plom del Castellet de Bernabé s'han resolt els dubtes que alçà Alföndy; però molt més que això.

Amb la identificació de *Quintus Baebius Tamphilus* com a *Kar Babi Tibo*, se'ns obren les portes també per entendre la formació dels llinatges ibers. *Kar* pertanyia a dos llinatges troncal saganteus importants: els *Babe* i els *Tibo*, segurament el primer per part de pare i el segon per part de mare. Aquest dos llinatges, procedeixen dels llinatges primaris: *Ba*, *Bi*, *Ti* i *Bo*. El llinatge troncal dels *Babe* es produeix per la formació dels *Ba* i dels *Bi* (la *i* flexiona amb la *e* per formar *Be* i afig la *u* per reforçar la síl·laba per formar *Biu*). Del llinatge troncal dels *Tibo* fou el personatge documentat *Bai Tibo Kebur* del plom del Rabosero que comentaré més avall.

Que *Kar Babi Tibo* siga *Quint Bebi Tamphil* es corrobora també pels personatges de la frase, atés que són contemporanis:

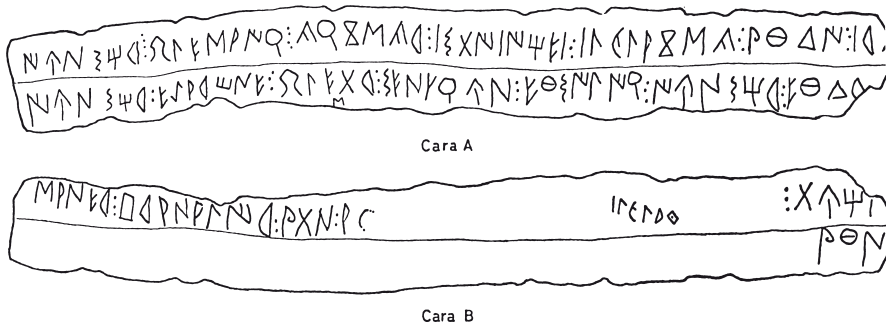
El primer dels personatges esmentats és *Ba*, llinatge troncal que formà els *Babe* i del mateix llinatge que el qüestor *Ete Ba'n* del segle III i familiar del també qüestor del segle II aC *Aiu Ba's*.¹¹ Potser no és anodí assenyalar que el signe iber *I (ba)* podria significar “el primer”, doncs és el nom del

¹¹ A València existeix el cognom i el topònim Bas, i Bas forma part de cognoms com Arribas, segurament Arri Bas, i (A)iuBas, Aiu Bas com el magistrat saganteu.

llinatge primari més importantíssim a Saganta i s'estén per amples zones de la península. Als *Ba* pertanyia també el propietari de la falcata de Sagunt, *Kar Ba'n Balk'es*.

El segon personatge esmentat és *Ares Kobo*. El *nomen Kobo* està format pels llinatges primaris dels *Ko* i dels *Bo*. Sobre els *Ko* parlaré més avall. Al llinatge dels *Bo* pertanyia *Ares Bo Ildir* del plom del Grau Vell. Era parent dels *Tibo* (*Ti Bo*) i conseqüentment de *Kar Babe Tibo* i dels *Boko* (*Bo Ko*) que eren parents per familiaritat creuada. Entenc que el llinatge iber dels *Boko* generà els *Voconius* de *Saguntum*. Un *Boko* manà construir el monument al qual pertanyia la pedra trobada darrera de la porta del Castell d'algun monument de l'*Ars*, amb la inscripció: *ianbin · [ta] / bokon · e[ban]*.¹² La meua transcripció és: *Ian Bi'n ta Boko'n e(ban)*, i la traducció seria: "Per a *Ian Bi*, ho manà construir *Boko*." Aquest *Ian Bi* podria haver estat germà o parent del magistrat qüestor *Ares Bi Ki's* del segle III aC.

El tercer personatge esmentat és *Bi Te Te* (o *Tete*). Aquest mateix personatge, *Bi Te'n*, apareix en el plom de Solaig de Betxí, que considere un registre de recaptació d'impostos, escrit amb traços arrodonits que recomanaria una datació del segle III aC.¹³ Pertanyia als llinatges dels *Bi* i als dels *Te*. Respecte dels *Bi* acabe d'esmentar el magistrat qüestor *Ares Bi Kis* del segle III aC i el seu parent *Ian Bi'n*. Sobre un *skyphos* del Grau Vell hi ha un grafit on s'escrigué: *tebin(...)*. La transcripció podria ser: *Te Bi'n* un antropònim doble o troncal.¹⁴ En una pedra de la muntanya Frontera, ben segur

Dibuix del plom trobat a El Solaig (Betxí), Fletcher, *Arse* 9, 1967.

¹² Fletcher i Silgo (1987): "Repertorio de inscripciones ibéricas procedentes de Sagunto (Valencia)", referencia Sagunto 11, *Arse* 22, Centro Arqueológico Saguntino, pp. 45-62.

¹³ Fletcher, D. (1967): "El plomo escrito de El Solaig (Bechí, Casellón)", *Arse* 9, pp. 4-7 i n. 1 i 2 (Estudi més detallat al SIP 33 de 1967). Per al segon text *Arse* 10 de 1968.

¹⁴ Fletcher i Silgo (1987), referencia Sagunto 24.

un exvot, es pot llegir *Ti Bi*: (...)tibi(...) / (...)uko(...) / (...)ir(...).¹⁵ Entenc que la “e” dels llinatges flexiona amb la “i” i per això documentem *Te Bi / Ti Bi, Babi / Babe*, etcètera. Respecte del llinatge dels *Te* el més important és el magistrat que encunyà òbols i hemiòbols en el segle III aC amb la llegenda *arseetarkiterter*, que segmente: *Arse etar ki Te'r Te'r*. La traducció seria: “Te Te (emet) fracció de dracma per a l’Ars”.

3. Silgo i Tolosa recensionaren un plom procedent del Rabosero, avui terme de Torres Torres del Camp de Morvedre, amb inscripció ibera.¹⁶ És un plom arredonit que està escrit per les dues bandes que transcriviren així: *rba : nke arsboiltir : bai tibo * * í[... / ...] i [...] n [...] // eteyiltir : baiesata baber / arkio. Revisats els dibuixos de la peça, la meua transcripció, atés la lectura dels buits i que està escrit en sistema dual, és lleugerament diferent. En la transcripció i segmentació que faig indique les cares A i B i si el text està en la corona exterior o en l’interior: (A exterior) *s r l : n ke Ars Bo* (y) *Ildir : Bai Tibo Kebur* (interior) *Bai Ba'n III* / (B exterior) *Ede* (y) *Ildir : baiesata Baber* (interior) *argio*.

Cara A

Cara B

Dibuix del plom trobat al Rabosero. Silgo i Tolosa, *Arse* 34, 2000.

En principi cal dir que hi ha un altre plom igualment arredonit i que a l’inici de la frase conté la paraula *Ars*. La troballa fou recensionada i la inscripció transcrita primerament per Fletcher en 1983. La transcripció és: *arskoïtenisuniar*.¹⁷ En l’article no fa propostes d’interpretació perquè volia

¹⁵ Fletcher i Silgo (1987), referència Sagunto 30.

¹⁶ Silgo, L, i Tolosa, A.: “Plomo ibérico escrito del Camp de Morvedre”, *Arse* 34, Centro Arqueológico Saguntino, Sagunto, 2000, pp. 39-44.

¹⁷ Fletcher, D.: “Una inscripción ibérica de Sagunto”, *Arse* 18, Centro Arqueológico Saguntino, 1983, pp. 8-10.

fer-ho Siles, però no conec si féu el treball. La trobà Sergi Vela en la terra que procedia de les excavacions de Simancas del Castell i abocaren en un secà. Deduec que és una comunicació del senat de l'Ars. La plaqueta té uns foradets perquè se subjectara a un lloc visible. Jorge Alonso féu una xicoteta recensió que la segmentà: *Arse koño iten is unnar* i traduï per similitud de les veus amb l'euskera. La traducció que dona és: "El consell (per senat) d'Arse suplica no conduir (per passar)".¹⁸

Dibuix del plom trobat a la terra del Fòrum.
Fletcher, *Arsé 18-19*, 1983.

El plom 3 comença el text amb uns numerals o grup de seriació: srI / nK (registre d'eixida) i a continuació el topònim Ars, això em fa deduir que es tracta d'una mena de registre d'eixida. En la cara A es relacionen tres noms: *Bo Ildir*, *Ba Tibo Kebur* i *Bai Ba'n III*. En la cara B es relaciona un quart nom, *Ede Ildir*, segueix separada per punts la paraula *baiesa*, la preposició *ta* (per a) i l'antropònim *Babe*. En la part interior està escrita la paraula *argio* que ben bé és una adaptació a l'iber de la paraula grega *arkhé*, govern, possiblement amb el significat de governa. La paraula *baiesa* podria ser la forma ibera de la veu basca *baiets(i)* que significa "asseverar, assentir". Això em fa creure que es tracta d'una disposició o confirmació del senat d'Ars a favor de *Babe*. La proposta de traducció és: "srI/nK Ars: (format per) Bo Ildi, Ba Tibo Kebur, Baiba'n i Ede Ildir. Assenteixen que el govern siga per a Babe."

Qui era aquest *Babe*, genèricament esmentat, a qui se li assigna el govern? Entenc que *Babe'r* era *Baiba*, les variacions no tenen cap importància perquè s'expliquen bé: la *-r* és l'acabament del nominatiu, la *-i-* postvocàlica accentua la síl·laba (o indica la continuïtat de la paraula), i la *-n* indica genitiu. Al meu entendre els tres que figuren a una banda (*Bo Ildi*, *Bai Tibo Kebur*, *Baiba*), atorguen el govern a *Babe* i per això apareixen els tres pals sota el nom. Qui era aquest *Babe*? Al meu entendre era *Kar Babe Tibo* perquè els personatges que l'elegeixen són contemporanis. Reforça la interpretació que els tres magistrats que assenteixen el govern de *Babe* eren parents: *Bo Ildi* era parent pel llinatge dels *Bo (Ti Bo)*; *Ba Tibo Kebur* era parent pel

¹⁸ Fletcher i Silgo (1987), referència Sagunto 26. Jorge Alonso: *Misterios de la Arqueología 3*, p. 49.

nomen, Tibo; i *Bai Ba* era *Kar Babe* o el tercer de la família. Només un dels personatges no podem relacionar amb els *Babe*, *Ede Ildir* i, com verem més avall, era també un personatge molt significatiu a Saganta.

EDE, BEL I ALTRES LLINATGES SAGANTEUS

Els documents comentats demostren que els *Babe* arrelen a Saganta des del segle VI aC, que els llinatges de l'elit social sagantea emparentaven entre ells, i que hi ha alguns llinatges més propers als *Babe*. Ara comentaré el llinatge dels *Ede* i els que pul·lulen al seu voltant per comprovar que protagonitzaven la vida política i comercial de Saganta en el segle III aC.

Ede Ba'n. Fou magistrat quèstor d'Arse que encunyà hemiòbols en el segle III aC i amb la imatge en el cap femení amb galea com l'Atenea grega. Apreciem que la mare del magistrat era una *Ba*, del llinatge que conformà el troncal *Babe-i* i amb això connectem amb el que ja he exposat. Els *Ede* formaven part de l'elit social sagantea. Un *Ede* apareix en el plom de Betxí que considere una recaptació d'impostos.

Ede Ildu. Apareix a la inscripció del plom trobat al Rabosero, en el qual interprete que *Kar Babi* fou elegit dictador amb el seu vot en contra. També figura en la inscripció de la pedra que hi havia a la porta del convent de la Trinitat de Sagunt junt a dues persones més que es transcriví: *olortigirsbe / rian : (y)itigirs / eni : ederildun*.¹⁹ La meua transcripció i segmentació és: *Olo'r Tiki'r Sberia'n : (y)Iti Ki'r Seni : Ede'r Ildu'n*. La traducció seria: "*Olo Tikir Sberiana, Iti Kir Seni i Ete Ildu*. La pedra formava part d'un monument que se situava en l'atri de la ciutat de Saganta. *Ede Ildu* s'esmenta també en la inscripció d'una pedra que estigué en el Teatre, ara desapareguda: *Ede Ildun*. En textos honorífics i oferents tenim documentat dues vegades *Ildu*, sense altres precisions. Reparem que la mare d'*Ede Ildu* era del llinatge dels *Ildu-i*, del qual tracte tot seguit.

El llinatge dels *Ildu-i* està molt ben documentat a Sagunt i a Enguera, en el territori de la qual es trobà un plom amb una relació de deu antropònims. Doncs, de les deu persones, set porten el cognomen *Ildi/Ildu*.²⁰ Això ens permet suposar que els *Ildu-i*, i també els *Olo* amb dos individus, eren contestans o que els llinatges estaven molt escampats. Ja he parlat d'*Ares Bo Ildir* del plom del Rabosero i afegiré altres personatges *Ildi*.

¹⁹ Fletcher i Silgo (1987), referència Sagunto 3.

²⁰ Fletcher Valls, Domingo: "El plomo ibérico de la comarca de Enguera (Valencia)", *Arse 19*, Centro Arqueológico Saguntino, 1984, pp. 12-22. En el treball, el professor no entén perquè la "y" apareix davant de signe "i". És una semiconsonant.

Nere Ildu apareix en una estela funerària que Silgo i Fletcher diuen que es trobà al Castell.²¹ Potser algú la pujà de l'atri de la ciutat. Ara s'ha perdut la meitat dreta, però la copiaren i transcriueren tota: *areta[ke : sikedun] / in[eban : ner] / eildu[n : ta]*. La transcripció rectificava un signe mal interpretat: *Are take : Sike Kani'n eban : Nere Ildun : ta*. La traducció és: A *Sike Kani* que ací està, ho construï *Nere Ildun*.

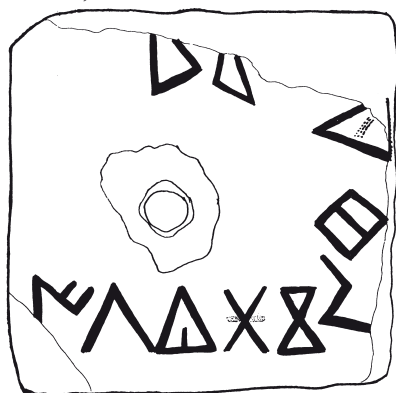
Be Ildi ha de ser la persona que llegim a la inscripció de l'albarà comercial sobre plom que es trobà en 1991 al terme municipal de Sagunt en què les veus iberes estan escrites en signari grec jònic del segle v aC i fou transcrit per Fletcher.²² La inscripció s'acaba en el segment: *betaldiautigi*. La meua lectura és "Beta Ildi Antigi".

Bue Taine i Ildu. Al museu de Sagunt s'exposa una pedra amb la inscripció del segle III-II aC que transcriu: *abueta / ine / eildu*. La segmentació podria ser: *A Bue Taine e Ildu*. La traducció és pràcticament igual que la transcripció: "A Bue Taine i Ildu". Atés que *Bue Taine* és un nom de dona, diria que es tracta d'un matrimoni entre una *Bo-u* i un *Ildu-i*.

Hem vist que el llinatge dels *Ildu-i* enllaçava amb els *Ba* i ara veurem que ho feren també amb els *Ko-u* i *Kau*: *Ildu Boko, Ares Kobo* i *Kau Ko Ku*. Els llinatges primaris *Kau* i *Ko-u* formaren els llinatges troncats: *Kauko* i *Koku*:

Ildi Baísea està documentada en una ceràmica procedent de la muntanya Frontera amb la inscripció: *[i]llobaisertekaukoku(...)*.²³ La inscripció es donà per incompleta, si bé la transcripció que faig respon a una frase redona: *Ildi Baísea te Kau Ko Ku*. La traducció és: "A Ildi Baísea per Kau Ko Ku".

Ildu Tako'n i *Tedu*. Del mateix santuari procedeix un exvot amb la inscripció *ildutakonteduar*, que segmente *Ildu Takon Tedu ar* i tradueix per: "A Tedu d'Ildu Tako".²⁴ Silgo creu

Dibuix de la cara superior de l'exvot d'Ildun Tako'n a Tedu de la muntanya Frontera. Fletcher, *Arse* 19, 1984.

²¹ Fletcher i Silgo (1987), referència Sagunto 1.

²² Fletcher, D. (1991): "Plomo ibérico en escritura jonia procedente de Sagunto (Referencia Sagunto 55)", *Arse* 26, Centro Arqueológico Saguntino. En la mateixa revista fou comentat el text per Luciano Pérez Vilatela: "Aspectos epigráficos, lingüísticos y culturales". Tots dos articles, i també un altre de Edelmiro Zamanillo, fan de l'*Arse* 26 un exemplar molt interessant per veure la complexitat de l'íber.

²³ Fletcher i Silgo (1987), referència Sagunto 34.

²⁴ Fletcher, D. (1984): "Sagunto 28. Inscripción ibérica sobre piedra procedente de Sagunto", *Arse* 19, Centro Arqueológico Saguntino, pp. 4-11. Silgo Gauche, Luis (1986):

que *Ildutacon* és el nom d'una divinitat ibera saguntina, atès que *ildu* s'ha relacionat amb divinitats d'Aquitània. Al meu entendre *Ildu Ta Ko'n* és l'antropònim i *Tedu* la divinitat assimilada a Liber Pater.

Koku. Inscripció sobre plom (carta de pagament o deute) trobada en el Grau Vell, en un context datat entre finals del segle v i inicis del iv aC.²⁵ Entenc que és la referència més antiga per als *Koku*.

(*Ka*)*uku*. Exvot o objecte oferit de la muntanya Frontera una inscripció molt mutilada: (...)*tibi*(...) / (...)*uko*(...) / (...)*ir*(...).²⁶ Tot i això podem llegir dos llinatges troncats de Saganta: *Ti Bi, Kauko* o *Kuko*.

Baisu Kauku i *Boko'n*. En una inscripció s'ha transcrit: (en vertical) *baisu* / (...)*ukubocon*(...).²⁷ La meua transcripció restitutiva seria: *Baisu (Ka)uku Boko'n (ekiar)*. La traducció seria: "A Baisu (Ka)uko, construït per Boko'n".

Segons Pérez Vilatela l'arrel "*kau*" és basa en la veu indoeuropea "*kêu*" que significa "doblar", "encorbar" i els *Kauko* és una gentilitat corrent entre els celtes. L'ètim s'aplicà a la ciutat de *Cauca*, avui Coca (Segòvia). Dels personatges que ostentaren l'antropònim destaca *Kaúkainos* que en llatí donaria *Caucenus*. S'ha enregistrat a Lusitània la forma *Caucei*; al Nórico tenen un *Caucanus*, a Àvila s'arreglègà *Cauca*; a la Narbonense, *Cauca*; al sistema central *Cauceti* i *Caucinus*. El més interessant en el punt que es troba l'article és que *Kauko* era el cap lusità que devastà els Gneus i se'n passà a Àfrica.²⁸ El llinatge dels *Kauko* estava escampat d'est a oest de la península? Era realment lusità? Potser hi havien *Kauko* a Lusitània, però ben segur és que els *Kauko* formaven part de l'elit sagantea. No voldrien les fonts romanes defensar la fides saguntina a Roma?

Els *Kauko* saganteus eren propietaris de grans extensions de terra, com la resta de llinatges de l'elit ibera, i és ben probable que en algunes zones l'antropònim fossilitzara en topònims com en la partida de Caicó a la Vall de Segó i la partida de Caicons a Lliria, ben prop del Castellet de Bernabé. La referència que evidencia que els *Kauko* ere saganteus és Sili Itàlic, encara que la font siga posterior, literària i invertisca el bàndol del personatge. El clàssic romà, quan cantà la destrucció de Saganta per Anníbal en *Púnica*, diu que en el primer atac a la ciutat per la formació cartaginesa es llançà una falàrica i travessà l'armadura d'un soldat anomenat Caicus i el matà.

"¿Ildutacon, divinidad ibérica saguntina?", *Arse* 21, Centro Arqueológico Saguntino, pp. 17-19. Aranegui 2004, p. 46 reproduceix el dibuix del peu de l'exvot fet per Nicolau.

²⁵ Aranegui, C.: *Sagunto. Oppidum, emporio y municipio romano*, Ed. Bellaterra, Barcelona, 2004, p. 78.

²⁶ Fletcher i Silgo (1987), referència Sagunto 30.

²⁷ Fletcher i Silgo (1987), referència Sagunto 36.

²⁸ Pérez Vilatela, Lucinao (1995): "Una gentilidad en el ibérico saguntino", *Arse* 28-29, Centro Arqueológico Saguntino, 1994-1995, pp. 47-60.

Sili Itàlic hagué d'haver llegit cròniques de la destrucció de Saganta per Aníbal perquè els personatges de la tràgica narració són noms ibers: Murro, Alorco, Alco (Lako?), Caico, etcètera.

Caicó (*Kaiko - Kauko*) no és l'únic topònim que generà aquest llinatge, perquè és molt possible que emparentara amb un altre llinatge saganteu, els *Olo* que tenim documentat en una inscripció sobre pedra que hi havia en la porta del convent de la Trinitat de Sagunt que es transcrivé: *olortigir*, és a dir, *Olo'r Tigi'r*.²⁹ La unió del llinatge dels *Olo* amb els *Kau* pogué formar el tronc dels *Olo Kau*, de manera que l'antroponímic pogué fossilitzar-se en el topònim Olocau. Al meu entendre, aquesta fossilització és més factible que relacionar-lo amb els olcats. També és més lògic que els musulmans adaptaren la veu ibera a l'àrab i que finalment la veu ibera retornara i no fer derivar la veu Olocau de la veu àrab *al- uqáyyihä* que significa aguilot. No debades la veu Olocau es remunta al segle XI, en el poema del Cid apareix la veu Alucat, i en les referències documentals dels segles XII i XIII, Olocau.³⁰

Les relacions entre els *Ede*, *Ildu-i* i els *Ko* ens permet proposar un hipotètic arbre genealògic del saganteu Ede Ko'n, el fundador d'Edeta:

Ede + Ba'n

Ede Ba'n (magistrat d'Arse del segle III aC) + *Ildi*

Ede Ildu (opositor de Kar Babe l'any 220 aC) + *Baísea*

Ildi Baísea + Kau Ko Ku (matrimoni sota la protecció de Tedu)

Ede Ko'n (fundador d'Edeta l'any 219 aC)

Escrit en paraules. El magistrat d'Arse *Ede Ba'n* era fill d'un membre del llinatge dels *Ede* i d'una *Ba*. El magistrat hagué de casar-se amb una *Ildi* com ens indica la pedra que s'exposa al museu i el matrimoni tingué almenys un fill: *Ede Ildur*. Aquest fou el magistrat que s'oposà a *Kar Babi* i que ben possiblement fou repressaliat com es desprén del monument que hi havia al lloc del convent de la Trinitat i altres inscripcions comentades. Una filla d'*Ede Ildi*, *Ildi Baísea*, maridà amb *Kau Ko Ku*, relació que podem deduir per les inscripcions de l'exvot de la muntanya Frontera. El matrimoni tingué almenys un fill que fou el personatge històric *Ede Ko'n*. De ser així, *Kau Ko Ku* era pare d'*Ede Ko*, *Ede Iltir* n'era avi i *Ede Ba* n'era rebesavi.

GUERRA CIVIL, DESTRUCCIÓ I ROMANITZACIÓ DE SAGANTA

Quan es considerava que *Quintus Baebius Tamphilus* era romà, els saganteus eren protagonistes secundaris de la Segona Guerra Púnica perquè

²⁹ Fletcher i Silgo (1987), referència Sagunto 3.

³⁰ Coromines, J.: *Onomasticon cataloniae*, per Olocau T-VI, pp. 32-34 i per a Caicó T-III, p. 177, Curial Ed. Catalanes, Barcelona, 1996.

quedaven ocults per les ombres de la Història. Amb la seua identificació com a *Kar Babe Tibo* el període iber s'il·lumina, una part considerable de les ombres desapareixen i els ibers esdevenen protagonistes de la Història.

La traducció dels textos anteriors ens dóna peu per a pensar que el senat de l'Ars estava format per quatre caps militars o tetrarquia: al plom trobat al Rabosero s'esmenten quatre persones del govern d'Arse que date en el 220 aC (*Bo Ildi, Bai Tibo Kebur, Babe i Ede Ildi*) i al plom recuperat al Castellet de Bernabé se n'esmenten també quatre que date de l'any 219 aC (*Ba, Ares Kobo, Bi Tete i Kar Babi Tibo*). El fet reforça que l'Ars o ciutadella de Saganta, almenys per al segle III aC constava de quatre places amb accesos independents que dirigien quatre magistrats caps militars o decurions. Certament, més la plaça del temple d'Hèrcules dedicada a l'administració.³¹

Amb l'establiment dels Cartaginesos a la Turdetània, al voltant de l'any 237 aC, hagué de formar-se el partit filocartaginés. La influència cartaginesa hagué d'anar en augment i potser una mostra d'això són les influències documentades per Aranegui al Grau Vell, la doble muralla identificada al Cementeri Jueu dels Empestats i la tipologia i capacitat de les cisternes oblongues del castell. L'any 220 aC, durant la segona campanya militar d'Anníbal per la ruta de la Plata, hagué d'estallar una guerra civil a Saganta.³² El senat d'Arse es dividí en filo-romans dirigits per *Kar Babe Tibo* i en filocartaginesos dirigits per *Ede Ko'n*. Tot i que la major part dels llinatges estaven emparentats, són susceptibles de ser filo-romans els llinatges troncal: *Babe, Tibo, Tete* i els primaris *Bi i Ki*. Són susceptibles de ser filocartaginesos els llinatges: *Ede, Ildi, Ko, Bo, Ba, Balk i Kau* que s'esmenten a les inscripcions de Llúria reproduïdes per Helena Bonet.³³ Si estic encertat a interpretar que tres dels quatre magistrats d'Arse assentiren que (*Kar*) *Babe (Tibo)* assumira el govern, una mena d'elecció de dictador, ens està descrivint una situació excepcional, de guerra civil. Recordem que el plom es trobà al Rabosero, guarnició important en el control de la via a Túrbula. El comunicat isqué de l'Ars per fer saber que *Babe* assumí el govern, segurament per tres vots contra un, el d'*Ede Ildir*. El conflicte fou un enfrontament violent entre els saganteus i es resolgué a favor del bàndol filo-romà. La repressió contra els filocartaginesos fou considerable, de fet l'aprofità Anníbal per justificar l'atac a Saganta. De ser així, *Ede Ildir* podria haver estat una víctima del bàndol filocartaginés i potser també podria haver-ho estat *Kau Ko Ku*. Això suposaria la inflamació

³¹ Civera, M.: *El Castell de Sagunt*. En premsa.

³² Políbio: *Historias*, III, 30, 2. Ed. Gredos, Madrid, 1991, p. 306. Políbio (III, 30, 2): "... quan els saganteus lluitaren entre ells...)

³³ Bonet Rosado, Helena: *El tossal de Sant Miquel de Llúria. La antiga Edeta y su territorio*. "Los textos ibéricos". Diputació de València, 1995, pp. 449-464.

d'*Ede Ko* i els procartaginesos contra els pro-romans i concretament contra els *Babe*.

L'any 219 els cartaginesos dirigits per Anníbal es disposaren a atacar Saganta. L'enfrontament començà en març, però ben probablement s'inicià amb la reducció del territori on els saganteus procartaginesos hagueren de tindre una iniciativa important. Això explica que els historiadors romans digueren que el setge durà vuit mesos, del tot impossible. Ben segur inclogueren els mesos que durà la reducció del territori a les immediacions de Saganta. Un d'aquests fets bèl·lics previs a la derrota dels pro-romans podria haver estat el que provocà el comunicat del Castellet de Bernabé: *Bas* i *Ares Kobo* derrotaren *Bi Tete* i *Kar Babi Tibo*. Recordem que el Castellet de Bernabé era un òppidum que protegia *Leíria*, si aquest fou el nom primitiu de la ciutat.

Establert el setge de Saganta per Anníbal, una ambaixada romana s'entrevistà amb Anníbal perquè desistira d'atacar Saganta. Per textos ibers, ens assabentem que l'ambaixada romana no era sols romana, perquè almenys un dels dos senadors era iber, *Kar Babi Tibo*. Ara podem entendre millor que Anníbal no volguera atendre el seu enemic saganteu perquè era precisament el portaveu del bàndol filo-romà que defensava la *fides* entre Roma i Saganta, relació que per la carta d'Ampúries podria remuntar-se familiarment al temps en què els romans substituïren els grecs en la ruta marítima pel nord de la Mediterrània.

En els enfrontaments entre els bàndols encontrats hagué de morir un procartaginés noble, *Kar Ban Balkes*, el guerrer de la falcata amb inscrustracions de plata trobada al Rabosero entre les restes de la seua cremació. En un costat de la fulla en lletra elegant el propietari féu gravar la inscripció: *(kar)banbalkesteekiar*. Si considerem que el grup *tar* està ben llegit, se segmentaria així: *Kar Ban Balkes te ekiar*. Si estem parlant d'una falcata, la traducció és: "Falcata feta per Ban Balk", si bé caldria entendre: "Falcata de *Ban Balk*." No és lògic que les cendres i armes d'un personatge noble foren dipositades en un plec del tossal del Rabosero, el fet hagué de respondre a un ritual funerari improvisat. Crec que pogué produir-se així perquè la mort el sobtà en l'atac contra Saganta. Si el cadàver fou cremat fora de Saganta hem d'entendre que era un combatent procartaginés del setge de Saganta l'any 219 aC. Si hagués pertenescut al bàndol pro-romà haguera estat incinerat a la necròpolis ibera de Saganta que es trobava a l'atri de la ciutat, entre els tres portòriums, o a l'entrada a l'Ars on hi havia almenys un columbari.

Amb la victòria cartaginesa, *Ede Ko'n* s'hagué d'eregir (o fou eregit per Anníbal) *dux* o règul del territori de *Leíria* i a la ciutat li posà el seu nom, *Edeta*. Reparem que l'epònim *Edeta* està en datiu, *Ede ta*, que significaria literalment "per a Ede". Era la millor manera de celebrar la victòria. *Ede Ko* i els llinatges procartaginesos feren seu el territori al sud del Túria i entre el riu i la Calderona que capitalitzaren des d'*Edeta*.

En la primavera de l'any 218 aC, Anníbal per tindre cobertes les espatlles en la invasió de la península itàlica, prengué com a hostatges els hereus de les tribus ibers i els retingué al port de Saganta a càrrec del general *Bósttar*. Aquest general, segons Polibi i Livi era cartaginés, però jo no descartaria que fora saganteu procartaginés perquè pertanyia al llinatge dels *Bo*. *Bósttar* se segmentaria en *Bo's ta'r*, literalment es traduïria "per al dels Bo". Aquell mateix any els germans Gneus i Publi Corneli Escipió desembarcaren a Ampúries i tot seguit s'assentaren a Tarragona des d'on prepararen la recuperació de Saganta. En menys de sis anys havien arribat a les portes de Saganta i establiren el campament per a dues legions al costat del temple de Venus,³⁴ al puntal del Cid d'Almenara. L'any 212 aC els generals romans derrotaren el general *Bósttar* i recuperaren Saganta per a l'ordre romà, no sense la intervenció del saganteu Abelux.

Qui era Abelux? Polibi diu: "Hi havia un iber de nom *Abilix*, no inferior en fama ni en situació (social) inferior a qualsevol altre i, malgrat això, donava la impressió que superava molt els altres en disposició i llialtat als cartaginesos."³⁵ Segueix Polibi descrivint el parany que li féu a *Bósttar* amb la finalitat que els saganteus procartaginesos acceptaren els romans, però per al grec al servei dels romans el seu comportament era més digne d'un iber i d'un bàrbar. Tit Livi diu: "Un sol home alliberà Hispània d'aquest lligam (cartaginés) mitjançant un pla en què hi havia més astúcia que lleialtat."³⁶ Diu també que era iber, que era molt conegut, que era procartaginés i que amb el transcurs de la guerra a favor dels romans canvià de bàndol. No discutiré l'opinió dels historiadors i ens quedarem que era una persona amb molta disposició, que havia estat procartaginés i que pertanyia a l'elit sagantea.

Qui era Abelux? La veu ens ha arribat per Polibi (*Abilix*) i per Livi (*Abelux*). No el tinc documentat amb claretat; però disposem d'antropònims saganteus que podrien sonar igual atesa la flexió de "e-i". El nom el descomposaria així: *A. Bel Ux*. Serien respectivament el *praenomen*, el *nomen* i el *cognomen*. La "a" primera podria ser l'abreviatura del *praenomen* *Aiu* o *Aís* i/o haver-se assimilat al *nomen* per la similitud a les veus gregues "*abba*" que significa pare o l'arrel "*abel*" que significa neci. He deixat el *cognomen* en "x" perquè el relacione amb la Vall d'Uixó i coneguem el problema de la fricció de la "x". L'escriptura en iber seria *Aís Bel Us*. Els *Bel* i els *Us* estan documentats en

³⁴ Corell, Josep: "Els monuments romans de la muntanya dels estanys (Almenara, La Plana Baixa), a revisió", *Braçal 39-40*, Centre d'Estudis del Camp de Morvedre, Sagunt, 2009, pp. 155-182.

³⁵ Polibi III, 98, 2.

³⁶ Tit Livi XXII, 22, 6.

la inscripció d'un plom d'Orlei on es relacionen vuit individus, encapçala la llista la dona *Keni Us Ka* i quatre dels que segueixen són dels *Bel Sosi'n Bels*, dos *Bels Ilu'n* i un *Bel's Iluni'n Boko'n*.³⁷ En una inscripció sobre un plom de Betxí que relaciona quinze individus, dos són *Bel'es*.³⁸ Els *Bel* estaven relacionats amb els procartaginesos *Boko* i com ells serien procartaginesos. La serra d'Espadà podria ser el feu dels *Bel*. Atés que *A. Bel Us* tenia una condició social al més elevat nivell, caldria pensar que seria senador d'Arse quan els procartaginesos assumiren el poder després de la destrucció d'Anníbal. De ser així, *A. Bel Us* seria un ascendent d'Ikor Bel'es, el magistrat qüestor d'Arse del segle II aC.

Fotografia del plom d'Orlei X, Fletcher, *Arse* 23, 1988.

A les acaballes de la Segona Guerra Púnica, els cartaginesos tornaren a emprar la tàctica dels hostatges ibers. Aleshores, agafà com a hostatges les filles d'*Ede Ko*, entre d'altres, i les retingué a Cartago Nova. El fet, l'exemple d'*A. Bel Us* i que els cartaginesos anaven de cap a caiguda, hagué de canviar el parer dels edetans respecte dels cartaginesos. Conquerida Cartago Nova per Publi Corneli Escipiò l'Africà l'any 209 aC, *Ede Ko* recuperà les filles i s'integrà en l'ordre romà. El fet, hagué de comportar converses i acords entre les elits sagantees i les famílies seguidores d'*Ede Ko* que comportarien la continuïtat de la propietat i amb això la fossilització de Caicons, Olocau, etcètera. Saganta isqué reforçada amb la derrota dels cartaginesos, però el topònim Edeta i l'etnònim edetà perdurà en el temps més enllà de l'aventura

³⁷ Fletcher, D.: "Orley X, plomo ibérico (Vall d'Uxó), Castellón)", *Arse* 23. Centro Arqueológico Saguntino, Sagunto, 1988, pp. 57-66.

³⁸ Fletcher, D. (1967): "El plomo escrito de El Solaig (Bechí, Casellón)", *Arse* 9, pp. 4-7 i n. 1 i 2 (Estudi més detallat al SIP 33 de 1967).

cartaginesa per a referir-se només a la ciutat i els voltants de l'actual Lliria. No s'ha trobat cap text del període iber que esmente el topònim *Edeta* o l'etnònim edetans i les poques inscripcions en què figuren són d'època imperial.³⁹ Saganta continuà capitalitzant el territori, si bé amb protagonisme dels contrincants dels *Babe* (*Ikor Bel'es i Bal Ban Ka Kaltu'r*). Això explica que un aqüeducte (després séquia de Moncà) portara aigua del Túria al port ibero-romà. Si *Ede Ko* reduí els saganteus al sud de la Calderona en la primavera de 219 aC, potser donaren nom al territori saganteu fins a la caiguda de Cartagena l'any 209 aC, deu anys i no més.

En resum. Els *Babi*, els *Ede* i els *Bel* eren saganteus i entenc que Saganta era la ciutat estat cap del territori que durant l'Imperi Romà s'anomenà Edetània. Com explicar, doncs, aquesta paradoxa? Certament, no disposem d'una contestació documentada per explicar per què els escriptors de l'Imperi denominaren Edetània el territori costaner des del Xúquer al Millars que capitalitzava Saganta (Saguntum). En qualsevol cas considere que no es deu a pressupòsits com el que fa Helena Bonet, en un treball magnífic per una altra banda, quan diu que Edeta, situada al tossal de Sant Miquel, era la ciutat més gran de l'Edetània perquè tenia quinze hectàrees de superfície.⁴⁰ Més extensa que la ciutatella Arse, sense comptar les proteccions, sí que ho era perquè l'Ars fa unes deu hectàrees; però l'arqueòloga no compta que la ciutat, que es recolza al vessant nord de la muntanya, feia més de vint hectàrees, a banda l'atri de la ciutat, els suburbis de la vora i el nucli portuari del Grau Vell. Considere més aviat la possibilitat que nomenar el territori com Edetània fou resultat de la creixent influència dels bel·licosos *Kauko* i *Balk* en la capital de l'Imperi, per exemple dels Cornelius (*Ko'r?*), dels Voconi (*Boko?*) i dels Valerius (*Bal?*). Això, però, és un altre estudi.

---

³⁹ Bonet, 1995: "Las fuentes clásicas en torno a Edeta y Lauro", p. 495-501.

⁴⁰ Bonet 1995: "La evolución del poblamiento del tossal de Sant Miquel y su territorio", pp. 517-518.